रविवार दिनांक ६ फेब्रुवारी १९९४

सुटाबुटातला सैतान

जर्मन महाकवी गटे यांचं 'फाउस्ट' हे विख्यात नाटक सध्या हिंदी रंगभूमीवर सुरू आहे. फ्रिटझ बेनेविट्झ या प्रसिद्ध जर्मन दिग्दर्शकाने त्याचं दिग्दर्शन केलंय आणि नासिरुद्दीन शहा आणि पंकज कपूर हे हिंदी चित्रपटसृष्टीतले आघाडीचे अभिनेते त्यात प्रमुख भूमिका करताहेत. या अनोख्या नाट्यप्रयोगाविषयी राज कांबळे यांची टीका-टिप्पणी...

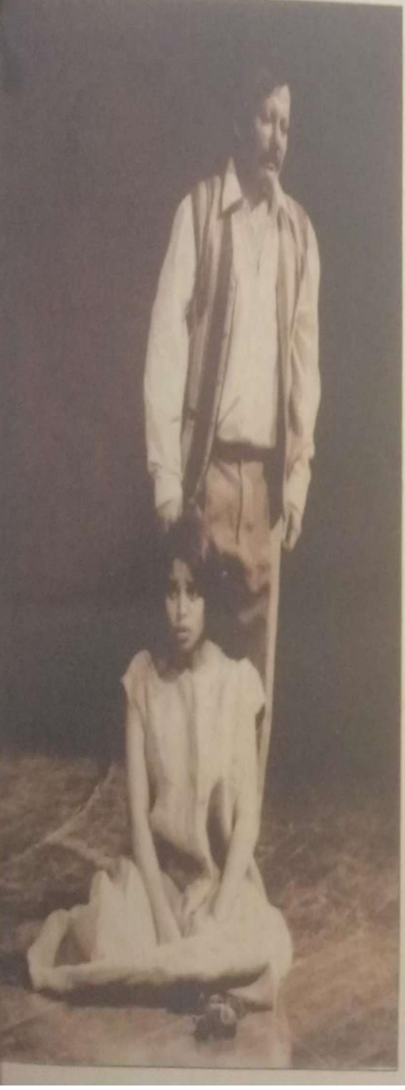

क राळ्या लाल रंगाने रंगवलेला, शिंग असलेला, सुटा-बुटातला सैतान (नासिरुद्दीन शहा) प्रेक्षकांमधून ओरडतो आणि नाटक सुरू होतं. प्रेक्षकांच्या अंगाला हात लावत, तोंडाने फिस्स.. फिस्स.. असा आवाज काढत सैतान रंगभूमीवर प्रवेश करतो. जर्मन संगीतकारांचं थोडंसं झोकदार संगीत सुरू होतं.

प्रयोग चालू आहे 'फाउस्ट' या जग-प्रसिद्ध जर्मन नाटकाच्या हिंदी रंगावृत्तीचा. अलीकडच्या ख्यातनाम दिग्दर्शिका आणि एन.सी.पी.ए. (नॅशनल सेंटर फॉर परफॉर्मिंग आर्ट्स) च्या सभासद अमला विजया मेहता यांनी विख्यात जर्मन दिग्दर्शक फ्रिट्झ बेनेविट्झ यांना या हिंदी नाटकाचं दिग्दर्शन करण्यासाठी मुद्दाम बोलावून घेतलं होतं. त्यांनीही प्रतिसाद दिला आणि हिंदी 'फाउस्ट' साकार झालंय. नासिरुद्दीन शहा आणि पंकज कपूर यांच्यासारखे हिंदी चित्रपटसृष्टीतले आजचे आघाडीचे अभिनेते या प्रयोगात काम करत आहेत. त्यामुळे साहजिकच एन.सी.पी.ए.चं भव्य नाट्यगृह मुंबईतल्या कलारसिकांनी ओसंडून वाहतंय. खुद्द बेनेविट्झ यांनी या नाटकाने [illegible] उधळून टाकले आहे आणि ते स्वतः जन्मतः जर्मन असल्याने जर्मनमधलं हे जगप्रसिद्ध नाटक भारतातल्या कलावंतांना घेऊन ते कसं सादर करतात याची अशी उत्सुकता केवळ मुंबईमधेच नव्हती, तर देशभर त्याबद्दलचं कुतूहल होतं. त्यामुळेच या नाटकाच्या तालमी सुरू होताच बऱ्याच [illegible] बेनेविट्झ यांच्या मुलाखती, रंगीत तालमींची छायाचित्रं आणि कार्यक्रमांच्या तारखांच्या बातम्या एकापाठोपाठ प्रसिद्ध होऊ लागल्या.

आणि अर्थातच कसबी कलावंतांनी आपल्या चाहत्यांची निराशा केली नाही!

सैतानी शक्तींमुळे सज्जनांची होणारी शोकांतिका हे या नाटकाचं सूत्र आहे. नाटकाची सुरवात होते ती देव आणि सैतान यांच्यातल्या पैजेने. जगातल्या इतर कोणालाही तू बिघडवू शकशील, पण फाउस्ट (पंकज कपूर) या विचारी सज्जनाला भ्रष्ट करणं तुला कधीही जमणार नाही असं देव सैतानाला ऐकवतो. सैतान ते आव्हान स्वीकारतो आणि अगदी दीर्घसूत्री कारस्थान रचून फाउस्टची शोकांतिका घडवून आणतो. फाउस्टची प्रेयसी मरते, तिच्या पोटातलं मूलही मरतं. आणि हे सर्व कारस्थान सैतानाचं आहे हे उमगून फाउस्ट त्वेषाच्या आकांताने सैतानाला मारण्यासाठी धावतो, पण तोवर फारच उशीर झालेला असतो.

आपल्या अवतीभोवतीच्या लहानमोठ्या लोकांच्या जीवनात नेहमीच अनुभवाला येणारं हे कथानक आहे. त्यामुळेच तर जगभर अविस्मरणीय कलाकृती म्हणून त्याला मान्यता मिळाली आहे.

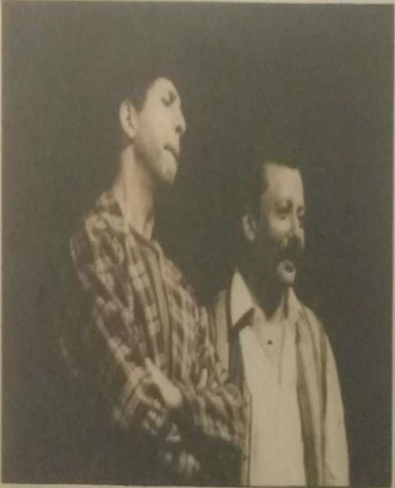

एन.सी.पी.ए.मधल्या त्याच्या हिंदी प्रयोगानेही प्रेक्षकांना झपाटून टाकलं. सुरवातीचं सैतानाचे उंदीर खाऊन दाखवण्याचं दृश्य, शहरातल्या लोकांसमोर उंच उडी मारून सैतान (नासीर) आपला बूट दाखवतो ते दृश्य, प्रेयसीच्या भावाच्या खुनाचं दृश्य, असे या नाटकातले अनेक प्रसंग दीर्घकाळ लक्षात राहतील. नवनाट्याला शोभणारं त्रिमिती स्टेज, त्यात केलेला शिडी, काच, माणसं चेहऱ्याची कवटी यांचा वापर, स्वप्नदृश्य आणि वास्तव घटना दाखवण्या-साठी वापरलेले द्विविध स्तर ही सर्व जर्मन रंगभूमीची खासियत होती आणि तिला मुंबईकर रसिकांची दाद मिळाल्याखेरीज राहिली नाही. संपूर्ण प्रेक्षागृहात फिरू शकणारी आणि काळोखात गडद रंगांनी वेगळा उठाव आणणारी लक्षवेधक प्रकाश-रचनाही प्रेक्षकांची दाद घेऊन गेली. थोडासा खटकला तो रमेश राजहंस आणि अतुल तिवारी यांनी केलेला हिंदी अनुवाद. त्यात बरेचसे जड, क्लिष्ट, अवघड संवाद होते आणि त्यातला काही भाग तर प्रेक्षकांच्या डोक्यावरून जात होता. अर्थात या दोषाला काही प्रमाणात महाकवी गटे जबाबदार असणं शक्य आहे.

योहान वोल्फगांग गटे हे नाव आपल्या-कडे अगदी अपरिचित आहे असं नाही. कालिदासाचं 'शाकुंतल' तो डोक्यावर घेऊन नाचला होता, ही हकीगत सुप्रसिद्ध आहेच. जर्मनीमधला तो सर्वश्रेष्ठ लेखक मानला जातो आणि त्याचं 'फाउस्ट' हे नाटक जगातल्या ६० पेक्षा अधिक भाषांमधून अनुवादित झालेलं आहे. (मराठीमध्ये विंदा करंदीकरांनी केलेला अनुवाद साहित्य अकादमीने प्रकाशित केला आहे.) गटेने हे नाटक आपल्या तरुणपणात लिहायला घेतलं होतं. ते त्याने वयाच्या ब्याऐंशीव्या वर्षी पूर्ण केलं. लहानपणी त्याने आपल्या आई-आजोबांच्या तोंडून ऐकलेल्या लोककथा पुढे अनुभवमय त्याच्या मनात रेंगाळत राहिल्या आणि त्यातून अखेरीस ही अविस्मरणीय कृती साकारली.

जर्मन विद्येच्या प्रचारात काम करणारी 'मॅक्स मुल्लर भवन' आणि कलावृत्तीची जोपासना करणारी एन.सी.पी.ए. यांच्या सहकार्याने हिंदी 'फाउस्ट'चे प्रयोग सध्या मुंबईत चालू आहेत. साधारणतः दर शनिवार-रविवारी एन.सी.पी.ए.मध्ये ते सादर होतं. नाट्यरसिकांनी आवर्जून पहावं असं हे इतिहास घडवणारं नाटक आहे.

(प्रमुख कलाकार : सैतान - नसिरुद्दीन शहा, फाउस्ट - पंकज कपूर, प्रेयसी (मार्गरेट) - शर्वरी [illegible], देव - किशोर कदम, नंदू माधव, गणेश यादव इत्यादी. सहाय्यक दिग्दर्शक - वामन केंद्रे आणि [illegible] दत्ता.)